

درسنامه اخلاق

○ علی مختاری

کتاب اخلاق ۱ تا ۶ یک دوره شش جلدی کتاب درسی است که برای طلاب پایه اول تا ششم حوزه‌های علمیه تهیه شده و برای مراکز آموزشی و دانشگاهی دیگر نیز قابل استفاده و مفید است.

عالی آنها الهام می‌گیریم. در سال‌های اخیر نیز تلاش‌هایی صورت گرفته است ولی پیوسته، پایدار و منسجم نبوده است. اهتمام به اخلاق

بخش زیادی از آموزه‌های قرآن کریم و انبیا و امامان علیهم‌السلام درباره اخلاق و تزکیه نفس است. حضرت امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «انْ أُجِلَّتْ فِي عُمْرِكَ يَوْمَئِذٍ، فَاجْعَلْ أَحَدَهُمَا لِذَنْبِكَ لِتَسْتَعِينَ بِهِ عَلَى يَوْمِ مَوْتِكَ»؛ «اگر از زندگانت تنها دو روز مانده باشد، یکی را برای اخلاق و ادبیت قرار ده تا از آن برای روز مرگت کمک‌گیری» و امام کاظم علیه‌السلام نیز آگاهی از صلاح و فساد قلب را لازم‌ترین دانش دانسته و فرموده‌اند: «الزَّمَّ الْعِلْمَ لَكَ، مَا دَلَّكَ عَلَى صَلَاحِ قَلْبِكَ وَأَظْهَرَ لَكَ فِسَادَهُ»^۱ به دلیل اهمیت اخلاق، بنیانگذار جمهوری اسلامی امام خمینی (قدس سره) وصیت می‌فرماید: «... و از بالاترین و والاترین حوزه‌هایی که لازم است به طور همگانی مورد تعلیم و تعلم قرار گیرد، علوم معنوی اسلامی از قبیل علم اخلاق و تهذیب نفس و سیر و سلوک الی‌الله - رزقا الله و ایاکم - است»^۲.

چند یادآوری:

(الف) ارائه متن اخلاقی برای تدریس به معنای آموزشی کردن اخلاق عملی و تبدیل لذت‌های معنوی و چشیدنی‌ها به شنیدنی‌ها و جابه‌جایی «دل» با «مغز» نیست.
(ب) کتاب، شرط لازم است نه کافی و این انتظار که متن، حلال تمامی مشکلات تربیتی و معنوی باشد توقع بجا و درستی نیست.

○ اخلاق ۱ تا ۶

○ مرکز تدوین و نشر متون درسی حوزه (متون)

○ قم، نشر دانش حوزه، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش

مقدمه

یکی از کمبودهای مهم حوزه‌ها کمبود کتاب‌های درسی غنی، متناسب با نیاز زمان و برتر از متون سایر مراکز آموزشی دنیا یا دست‌کم هم‌تراز با آنها، در اتقان، حجت، کیفیت، تفهیم و انتقال مطالب به محصلان است. در مراکز آموزشی جهان و از جمله کشور خودمان، سازمان‌هایی برای تدوین و بهسازی متون آموزشی تأسیس شده است که پیش از شروع فصل تحصیلی، متون درسی متناسب را فراهم می‌کنند. در سال جاری، به گفته رسانه‌ها، «سازمان برنامه‌ریزی کتب درسی آموزش و پرورش» هشتاد میلیون نسخه کتاب درسی تهیه کرده است.

نبود کتاب درسی کارآمد به اتلاف عمر، کندی و رکود آموزش، نقصان علمی و هدر رفتن سرمایه‌ها می‌انجامد. از این رو برای برداشتن گامی هرچند کوچک در این زمینه، «مرکز تدوین و نشر متون درسی حوزه» (متون) به سال ۱۳۷۸ در حوزه علمی قم بنیان گذارده شد تا افزون بر نگارش و سامان‌دهی متن‌های درسی حوزه‌های علوم دینی، نشر پیراسته و چشم‌نواز آنها را به عهده گیرد. پیش از این صاحب‌نظران و بزرگانمان مانند آیت‌الله شهید سیدمحمد باقر صدر و آیت‌الله شیخ محمدرضا مظفر (ره) گام‌هایی بلند در این راه برداشته‌اند که تلاش آنان را ارج می‌نهیم و از اهداف

بنای مؤلف بر این بوده است که اهم آداب لازم‌الرعايه و محل ابتلا را که در اخلاق (۲) یعنی مختصر منية المرید بحث نشده است، در این کتاب درج کند. البته بنا بر استقصای آداب و نقل همه شواهد روایی نبوده است، بلکه فهرستی از اهم آداب، همراه با نقل پاره‌ای از نصوص و پرهیز از هرگونه بحث دقیق فنی، مدنظر بوده است. این نوشته مجموعه‌ای از آداب اسلامی در چهار فصل و یک خاتمه است:

فصل اول: مباحث کلی آداب؛ مانند اهمیت ادب، معنای ادب، فرق خلق با ادب، جلوه‌ها و نشانه‌های ادب، أسوة ادب، ادب انبیا -علیهم السلام، ادب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، راه‌های تحصیل ادب.

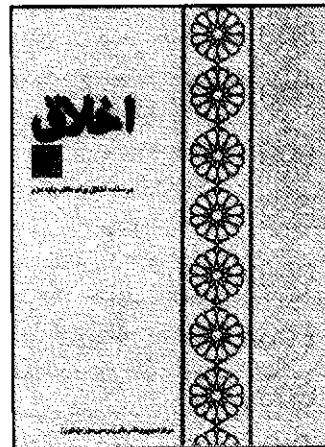
فصل دوم: آداب فردی؛ مانند آداب آراستن، آداب غذا خوردن، آداب قرآن و تلاوت، آداب دعا، انفاق.

فصل سوم: آداب اجتماعی؛ مانند آداب سلام، آداب برخوردها، آداب سخن، آداب شنیدن، آداب امر به معروف و نهی از منکر، آداب تبلیغ، آداب شوخی، آداب شادی، آداب برخورد با بزرگ‌ترها، آداب و حقوق همسایه.

فصل چهارم: آداب تعلم و دانش‌پژوهی؛ مانند آداب و آفات تحصیل، غنیمت شمردن عمر، احترام به علما، رعایت شوون طلبگی، آداب مطالعه، آداب مباحثه، آداب سؤال و جواب، سفارش‌های بزرگان.

در پایان، رساله الحقوق امام سجاد علیه السلام و ترجمه آن آمده است.

ب) اخلاق (۲)، الدرالنضید: مختصر منية المرید، شهیدثانی قدس سره، تلخیص: رضا مختاری، ۱۸۰ ص

اخلاق (۲)، به منظور آشنایی طلاب با آداب تعلیم و تعلم و سایر آداب موردنیاز روحانیون و برای تدریس در پایه دوم حوزه‌ها تدوین شده است.

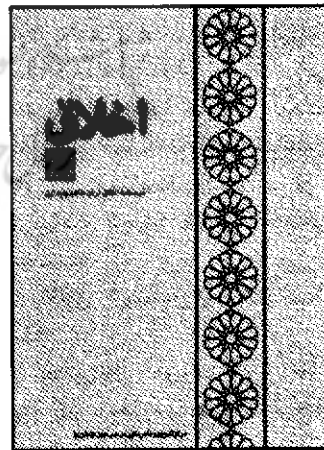
اخلاق (۲) به عربی و تلخیص منية المرید فی آداب المفید والمستفید اثر معروف معلم بزرگ اخلاق و فقیه گرانقدر و شهید شیعه در سده دهم هجری، شهید ثانی قدس سره (متوفی

ج) آموزش «متن اخلاقی» جایگزین دروس اخلاق سنتی حوزه‌ها نیست. از این رو استفاده از همان درس‌ها و روش‌های اخلاقی بزرگان، همانند دروس حضرات آیات میرزا جواد آقاملکی تبریزی، میرزا علی آقا شیرازی، امام خمینی و آية الله بهاء‌الدینی (قدس الله اسرارهم) همچنان ضروری است.

درسنامه اخلاق

در مدارس حوزه، معمولاً هفته‌ای یک ساعت، درس اخلاق برگزار می‌شود. اما تا پیش از این، محور و متن و سرفصل‌های مشخص و مدونی در کار نبود و مشکلاتی رخ می‌داد. گاه دو استاد در یک موضوع سلیقه‌های شخصی را القا می‌کردند که احیاناً متناقض و متناقض می‌نمود؛ گاه ساعت‌ها بر یک موضوع پافشاری می‌شد و مطالب مهم‌تر در پرده ابهام و غفلت قرار می‌گرفت. از این رو با برخی از استادانی که سال‌ها در حوزه و دانشگاه تدریس داشته و مشاور طلاب‌اند جلسات متعددی برگزار شد و مشکلات، پیشنهادها و طرح‌ها بررسی شد. در نتیجه، مرکز «متون» بر آن شد تا شش جلد درسنامه برای شش پایه درسی تدوین کند. اینک این شش کتاب به صورت اجمالی معرفی می‌شود.

الف) اخلاق (۱)، نویسنده محمود اکبری، ۱۹۵ ص.

این اثر به منظور آشنایی طلاب با زی طلبگی و آداب اسلامی و برای تدریس در پایه اول حوزه‌ها تدوین شده و بیشتر آن برگرفته از آیات و روایات و سفارش‌های معصومان علیهم السلام است. عمده مباحث این جلد «آداب» به شمار می‌آید که برای همخوانی با جلدهای دیگر «اخلاق» نامیده می‌شود. می‌دانیم

که توسعاً به آداب، اخلاق نیز اطلاق می‌شود؛ «و لا مُشاحة فی الاصطلاح» چنان که مکارم الأخلاق که عمدتاً آداب است، چنین نامیده شده است. رعایت آداب، وظیفه هر مسلمان است و به طالب علم اختصاص ندارد. چه بسا رعایت نکردن برخی از آداب به ظاهر کم اهمیت و جزئی، آدمی را از حیثیت و اعتبار ساقط کند. گذشته از این، بسیاری از آداب، منصوص و مورد توصیه اولیای الهی است.

کسی که ناطق یا نویسنده خوبی است اگر خود اهل معنا نباشد یا اثباتاً ناشناخته باشد تأثیرگذار نخواهد بود. از این رو این مرکز به گزینش آثار اخلاقی امام خمینی قدس سره و تحریر جامع السعادات مرحوم نراقی و منیه المرید شهید اقدام کرد و اخلاق (۱) نیز عمدتاً نصوص و روایات است.

در فصل چهارم اخلاق (۳) می‌خوانیم: «... نکته مهم در اینجا این است که این مرد بزرگ از همه میدان‌ها سرافراز بیرون آمد و به خوبی از عهده امتحان برآمد و آنچه را سال‌ها پیش گفته و نوشته بود در مقام عمل نشان داد و عملاً مهر تأییدی بر صحت آموزه‌های اخلاقی خویش نهاد. هرچند پس از پیروزی انقلاب با در اختیار داشتن همه امکانات، شخصاً برای نشر آثار خود اقدامی نکرد، که این خود حاکی از وارستگی فوق‌العاده اوست، آنچه مهم‌تر و حاکی از نهایت وارستگی این مرد بزرگ است اینکه در دوران تبعید به نجف‌اشرف، که طبعاً رژیم شاه برای تحقیر علمی و کوچک جلوه دادن او در حوزه نجف، فعالیت زیادی می‌کرد، وی برای نشر آثار خود که سال‌ها پیش در قم تألیف کرده بود - مانند مناهج الاصول و انوار الهدایة - هیچ اقدامی نکرد. آثاری که می‌توانست به شدت مرجعیت و موقعیت علمی ایشان را در نجف اشرف تثبیت کند. آری، هیچ‌وقت به آثار علمی‌اش نبالید و به رخ دیگران نکشید در حالی که هرکس طبعاً مایل است آثار علمی‌اش هرچه زودتر منتشر شوند و در دسترس دیگران قرار گیرند. گفتن و نوشتن این‌گونه مطالب آسان، ولی عمل به آنها بسیار طاقت‌فرساست...»

با توجه به این نکات، و اینکه عمدتاً مخاطب مؤلف بزرگوار در این آثار روحانیان هستند و این آثار دوی دردها و نابسامانی‌های روزگار ماست و اینکه کارآمد بودن آنها در میدان عمل ثابت شده است، حیف است که این آثار، کتاب درسی اخلاق در حوزه نباشند و دانش‌پژوهان حوزه از این خوان نعمت استفاده نکنند؛ از سوی دیگر شکل فعلی آنها به دلایل ذیل متناسب با درسنامه نیست. ۱. حجم زیاد... ۲. همه مطالب در یک سطح نیست... ۳. برخی از مطالب به مباحث پیچیده معارفی اختصاص دارد و با اخلاق مرتبط نیست...»^۷

اخلاق ۳ مشتمل بر یک مقدمه ۳۲ صفحه‌ای و سه بخش است:

بخش اول: تقریرات دروس اخلاق. این بخش گزیده کتاب جهاد اکبر یا مبارزه با نفس است. حضرت امام-قدس سره- در دوران تبعید در نجف اشرف، گهگاه به مناسبت‌های مختلف - مانند آغاز و انجام سال تحصیلی و پیش از ماه مبارک رمضان - بیانات اخلاقی و تذکرات تنبیه‌دهنده‌ای داشته‌اند. حجت‌الاسلام جناب آقای سیدحمید روحانی بخشی از این مواعظ اخلاقی را همان زمان تقریر کرد که با نام جهاد اکبر یا مبارزه با نفس همراه با دروس امام درباره ولایت فقیه - و گاه جداگانه - سال‌ها پیش از پیروزی انقلاب در خارج از ایران و سپس بارها در ایران منتشر شد.

این کتاب چاپ‌ها و ترجمه‌های متعددی دارد و این تلخیص که «الدر النضید: مختصر منیه المرید» نامیده شده است براساس بهترین و محققانه‌ترین چاپ منیه المرید، انجام شده است که در سال ۱۳۶۹ از سوی وزارت ارشاد، کتاب برگزیده جمهوری اسلامی معرفی شد. در مقدمه آن چاپ، توضیحات کافی و وافیه درباره عظمت و اهمیت تألیف و مؤلف آمده است. در این تلخیص هیچ تصرفی در عبارت‌های متن نشده و هر افزوده‌ای بین قلاب قرار گرفته است و برای سهولت مراجعه به متن منیه المرید از هرگونه تقدیم و تأخیر و جابه‌جایی مطالب پرهیز شده است.

اهمیت منیه المرید چنان است که بزرگان درباره آن چنین می‌گویند: میرزای شیرازی بزرگ قدس سره (متوفی ۱۳۱۲ ق): «چقدر شایسته است که اهل علم مواظبت نمایند به مطالعه این کتاب شریف، و متأدب شوند به آداب مزبوره در آن».^۸

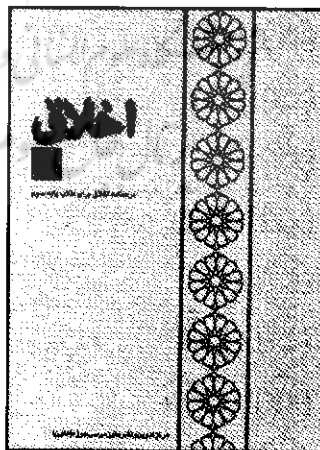
علامه سیدمحسن امین قدس سره (متوفی ۱۳۷۱ ق): «منیه المرید مشتمل علی آداب و فوائد جلیله، و هو نعم المهدب لآخلاق الطلاب لمن عمل به».^۹

امام خمینی قدس سره (متوفی ۱۴۰۹ ق): «... روایات شریفه در این باب [ارزش علم] قابل احاطه نیست... هرکس می‌خواهد رجوع کند به کتب اصحاب و در منیه المرید شهید سعید شطرنجی رجوع کند از آن مرقوم است».^{۱۰}

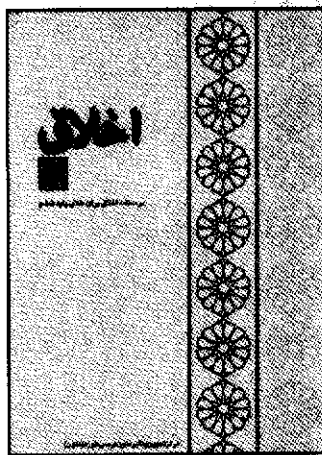
ج) اخلاق (۳)، گزیده آثار اخلاقی امام خمینی قدس سره،

گزینش (متون)، ۳۷۹ ص

از شرایط متن اخلاقی به‌ویژه برای حوزه‌ها آن است که مؤلف خود اهل معنا و سیر و سلوک باشد و این راه را پیموده باشد و ثبوتاً و اثباتاً موقعیت مطلوب و مقبولی داشته باشد. زیرا علاوه بر آنکه سخنش باید پذیرفته و تصدیق شود لازم است واجد صداقت، مقبولیت و اعتباری باشد که سخنش بر دل نشیند. از همین رو یکی از مهم‌ترین صفات

پیامبر(ص) که در قرآن کریم تنها آمده است «منذر» است. انذار شرایطی دارد تا مخاطب را تحت تأثیر قرار دهد. تنها کسانی واجد این شرایطند که خداخواهی و خداترسی آنان پس از عمری مجاهدت به اثبات رسیده باشد. حضرات آیات بهاء‌الدینی، شهید مدنی، شهید دستغیب از شهدای محراب در عصر ما چنین بودند. آثار اخلاقی در حد سخنرانی یا نویسندگی نیست که از هر فردی برآید.

و فهرست مطالب اخلاق ۶
در آغاز اخلاق ۵ نیز درج
شده است. گفتنی است که -
ان شاء الله سبحانه - به
زودی شرح گونه‌ای بر
تحریر جامع السعادات منتشر
خواهد شد.

این اثر شامل مقدمه‌ای
حدود ۴۰ صفحه درباره
سرگذشت علامه مولی محمد
مهدی نراقی قدس سره، علم
اخلاق و جامع السعادات، تحریر
جامع السعادات و معرفی منابع

مقدمه است. در مقدمه کتاب درباره جامع السعادات و شیوه آن
می‌خوانیم: «این اثر گرانقدر، در شمار معدود آثاری است که در
سلسله مآخذ حوزه اخلاق جای دارد و این نشانه مقبولیت محتوا و
سبک ویژه آن نزد دانشمندان است.»

کتاب‌های معروف اخلاقی را می‌توان به سه گرایش کلی
تقسیم کرد: یا در آنها صرفاً جهت عقلی و فلسفی منظور بوده است،
مثل السعادة والاسعاد، تهذیب الأخلاق و اخلاق ناصری؛ یا جهت
دینی آنها غلبه داشته است، نظیر احیاء العلوم، کیمیای سعادت و
المحجّة البيضاء و یا با پرهیز از روش‌های حکما و عرفا و متصوفه،
به نقل گلچینی از آیات قرآنی و احادیث بسنده کرده‌اند مثل
مکارم الاخلاق و ارشادالقلوب.

جامع السعادات، در تنظیم مطالب، شبیه گروه اول یا سبکی ویژه
است و در شاخ و برگ و محتوای برخی فصل‌ها نظیر اسرار عبادات
از دو قسم اخیر الهام گرفته و از آیات و روایات بسیاری استفاده کرده
است.^۸

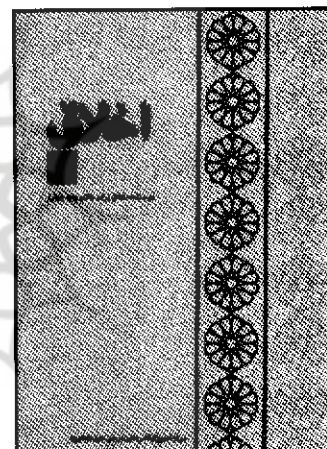
پی‌نوشت‌ها:

۱. کافی، ج ۸، ص ۱۵۰، ح ۱۳۲.
۲. مستدرک الوسائل، ج ۱۲، ص ۱۶۶، ابواب جهاد النفس و
مایناسیه، الباب ۱۰۱، ج ۱.
۳. وصیتنامه امام خمینی قدس سره، بند ط.
۴. منیة المرید، ص ۵۵.
۵. همان.
۶. شرح حدیث جنود عقل و جهل، ص ۲۶۷-۲۶۸.
۷. تلخیص از اخلاق ۳، ص ۴۴-۴۷.
۸. اخلاق ۵، مقدمه، ص ۴۹-۵۰.

بخش دوم: آداب الصلاة. این بخش که گزیده کتاب
آداب الصلاة است شامل یک مقدمه، «صورت ملکوتی و آداب قلبی
نماز»، یک خاتمه، «بعضی از امور داخله و خارجه نماز» و سه مقاله
با عنوان ذیل است: «آدابی که در تمام عبادات ضرور است»؛
«مقدمات نماز و بعض آداب قلبیه آن»؛ و «مقارنات نماز».

بخش سوم: شرح حدیث جنود عقل و جهل. تلخیص این اثر در
یک مقدمه و سه مقاله سامان یافته است: مقدمه: «مقصد اصلی
قرآن و حدیث و چگونگی کتب اخلاق»؛ و مقالات: «نقل لفظ حدیث
شریف تیمناً و تبرکاً»؛ «شرح اجمالی بعضی الفاظ حدیث شریف»؛
«شرح جنود عقل و جهل از بعضی وجوه».

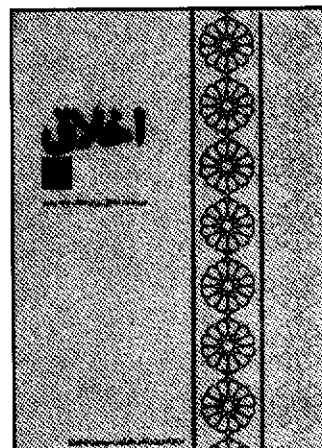
اخلاق ۴، گزیده آثار اخلاقی امام خمینی قدس سره، ۳۷۲ ص

کتاب حاضر به منظور
تدریس در پایه چهارم
تدوین شده است، چگونگی
آثار اخلاقی امام قدس سره -
و گزینش مرکز متون به
تفصیل در مقدمه اخلاق ۳
بیان شده است.

شرح اربعین میسوطرین
اثر اخلاقی امام قدس سره
است که نگارش آن در
عصر روز جمعه چهارم
محرم ۱۳۵۸ پایان یافته
است. این کتاب شرح چهل

حدیث شریف از احادیث خاندان رسالت (علیهم آلاف التحية والثناء)
است که به اقتضای سنت «اربعین» نویسی در بین علمای اسلام
تألیف شده و ۲۹ حدیث آن اخلاقی و ۷ حدیث آخر و نیز حدیث ۱۱،
۲۸، ۳۱، ۳۲ در باب اعتقادات و معارف است. هرچند ذیل حدیث ۲۸،
۳۲ و ۳۴ مباحث اخلاقی نیز مطرح شده است.

اخلاق ۵ و ۶، تحریر
جامع السعادات، دفتر اول و
دوم، نویسنده مولی محمد
مهدی نراقی قدس سره
ناشر: نشر دانش حوزه،
چاپ اول تابستان ۱۳۸۲،
۱۶+۶۴+۵۵۱ ص

از آنجا که اخلاق ۵ و ۶
مجموعاً یک کتاب است،
صفحات متن این دو کتاب
به صورت پیاپی شماره گذاری